

А. О. Дегтяр,
д.держ.упр., проф., завідувач кафедри
економічної теорії та фінансів ХарРІ НАДУ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Інноваційна промислова економіка – комплексне, системне явище, що потребує суттєвих змін не тільки в сфері технологій, але й у кадровому потенціалі. Це зумовлює актуальність розробки нових методологічних підходів до формування інтелектуального капіталу. В першу чергу це стосується підготовки кадрів для сучасної промислової економіки.

Ключові слова: інноваційна промислова економіка, інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальна рента, капітал освіти.

Організація інноваційного промислового виробництва потребує великої кількості фахівців з інноваційного менеджменту, маркетингу інноваційного продукту та продукції, трансферу технологій, захисту інтелектуальної власності. Зростання чисельності робітників, зайнятих на нових технологічних процесах, та висококваліфікованих кадрів, здатних керувати цими процесами (при випереджаючих темпах зростання кількості цих категорій фахівців над загальною чисельністю у промисловості), є однією з ознак формування інтелектуального людського капіталу для інноваційної промислової економіки.

Загальна тенденція інноваційних економік, що розвиваються під впливом інформаційної революції, характеризується новим співвідношенням між людським і фізичним капіталом, за яким людський капітал стає пріоритетом в економічному розвитку. Так, згідно з розрахунками Всесвітнього банку, у складі національного багатства США виробничі фонди (споруди та приміщення, машини й обладнання) становлять усього 19 %, природні ресурси – 5, людський капітал – 76 %. У Західній Європі відповідні показники дорівнюють 23, 3 і 74 %; у Росії – 10, 40 і 50 % [1].

Формування людського капіталу набуває нових особливостей: перша – це безперервність навчання та нерозривний зв'язок освіти з виробничою діяльністю людини (протягом всього періоду праці); друга – здатність творчого застосування накопичених знань, навичок для генерації нових ноу-хау; третя полягає в тому, що

розвиток інноваційної економіки обумовлює вимоги безперервного навчання та елементів творчості не лише окремих працівників, а й цілих колективів підприємств, фірм та організацій. Саме завдяки цим особливостям в економічних дослідженнях виникло поняття інтелектуального капіталу на мікрорівні. Структуру інтелектуального капіталу фірми російський учений М.П. Іванов характеризує як складову з двох частин: людського та структурного капіталу. Перший представлено сукупністю знань, умінь, творчих здібностей працівників, моральними цінностями та культурою. Другий - це технічне та програмне забезпечення інформаційних систем і бази даних фірми, її організаційна система, патенти і торгові марки, що їй належать [2]. Різниця між цими видами капіталів полягає в тому, що людський капітал не належить фірмі, а структурний є її власністю.

Вивчення наукових праць зарубіжних і вітчизняних авторів виявило, що у визначенні сутності людського капіталу як економічної категорії вчені не досягли однаковості. У методологічних підходах до трактування його сутності існують значні відмінності на різних рівнях його прояву та визначеності. В загальному розумінні економічна теорія визначає людський капітал як освіту, професійні знання, інтелектуальний потенціал, накопичення виробничого досвіду, що застосовується в економічній діяльності.

Засновник теорії людського капіталу Г. Беккер у структурі людського капіталу виділяє шість його видів, три з яких це: капітал освіти (знання); капітал професійної підготовки (кваліфікація, навички, вміння, виробничий досвід); володіння новою інформацією [3].

Еволюційне примноження людського капіталу відбувалося на основі розвитку науки й освіти, охорони здоров'я, культури. В умовах інформаційної революції уточнення концепції людського капіталу відбувається в напрямі розширення його сутності через інвестиції в людину, що включають витрати на освіту; підготовку та перепідготовку кадрів; науку (в тому числі на дослідження і розробки); здоров'я (витрати на охорону здоров'я, екологію, фізичну культуру) культуру тощо, а також за різними рівнями його прояву.

Дослідники в теорії людського капіталу виділяють чотири рівні людського

капіталу: особистий (людський капітал окремих осіб), мікрорівень (людський капітал підприємств), мезорівень (людський капітал галузей, регіонів), макрорівень (сукупний людський капітал) [4].

Проблема впливу інтелектуального потенціалу окремої людини та суспільства в цілому на розвиток економіки досліджувалась, починаючи з XVII ст., з тих часів, коли У. Петті, що стояв біля витоків класичної політичної економії, висунув ідею стосовно первинної цінності трудових навичок населення в національному багатстві країни [5]. Розвиваючи цю ідею, А. Сміт включив знання та кваліфікацію в основний капітал суспільства поряд із землею і машинами [6]. Подальший розвиток теорії людського капіталу відбувався під впливом науково-технічного прогресу. У 60-і р. XX ст. в дослідженнях Т. Шульца і Г. Беккера застосовано інвестиційний підхід до концепції розвитку людського капіталу [7].

Стосовно структури людського капіталу у теоретичних дослідженнях не досягнуто єдиної думки. Г. Беккер до його складу включає капітал освіти (загальні та спеціальні знання); капітал здоров'я, капітал професійної підготовки кадрів (кваліфікація, навички, виробничий досвід); капітал міграції; володіння економічною інформацією; мотивацію до економічної діяльності.

У сучасних умовах під впливом технологічної, інформаційної революції еволюція концепції людського капіталу розвивається у напрямі розширення та поглиблення розуміння сутності людського капіталу через інвестиції в людину. Зокрема для його формування запропоновано застосовувати витрати на освіту, підготовку та перепідготовку кадрів на виробництві; науку, включаючи витрати на дослідження і розробки; інноваційні витрати, в тому числі на технологічні інновації, стимулювання інноваційної діяльності та створення інтелектуальної власності; здоров'я, включаючи витрати на охорону здоров'я, екологію і фізичну культуру; мобільність і культуру [8].

Підсумовуючи різні підходи до дослідження категорії людського капіталу, під людським капіталом будь-якого виду економічної діяльності (галузі), регіону, країни ми розуміємо суму людського капіталу особистого рівня у відповідній сфері діяльності і визначеного рівня (макро-, мезо-, мікро-). Так, зокрема, регіональний

рівень включає суму людського капіталу всіх підприємств і всіх окремих осіб регіону (за винятком повторного рахунку).

Світові тенденції розвитку XXI ст. свідчать про те, що підвищення рівня економічного розвитку в сучасних умовах насамперед залежить від якості людського капіталу, що визначається досягнутим рівнем знань, кваліфікації, вмінням працювати; потенційними здібностями населення країни, здатністю забезпечувати інноваційний розвиток продуктивних сил. Для досягнення саме такої якості людського капіталу необхідно інвестування, яке забезпечуватиме рівень освіти і науки, достатній для виконання економічної функції та постійного відтворення інтелектуального людського капіталу – капіталу, втіленого в людях, здатних створювати нове.

Інтелектуальний людський капітал характеризується рівнем освіченості людей, науковим потенціалом країни, насиченістю робочої сили висококваліфікованими спеціалістами відповідно до завдань розвитку різних видів економічної діяльності. Досліджуючи інтелектуальний людський капітал на мікрорівні, потрібно зупинитись на його унікальній особливості, яка полягає в тому, що він не може бути власністю підприємства: можна найняти носіїв інтелектуального людського капіталу, але їх не можна придбати у власність.

Продукцією інтелектуального людського капіталу є нематеріальні товари, які існують у вигляді методів, методик, винаходів, патентів, теорій, моделей, формул, програмних продуктів тощо. Всі інтелектуальні продукти неформалізовані та формалізовані (патенти, авторське право, програмне забезпечення, ноу-хау, бази даних, права на дизайн) можуть бути інтелектуальною власністю. Вони мають інтелектуальну вартість і у статтях активів підприємства відображаються як нематеріальні активи. У ринкових умовах вони є нематеріальними товарами. Включаючись у процес відтворення капіталу (в оборот основних та обігових фондів), нематеріальні активи відіграють роль самостійного економічного ресурсу, що забезпечує найбільш перспективний тип інноваційного розвитку промисловості та приріст ВВП.

У сучасній науковій літературі вчені широко вживають термін

інтелектуальний капітал, по-різному трактуючи його зміст. Широке визначення цієї категорії зробили російські фахівці, що розглядають інтелектуальний капітал як знання, що можна перетворити на прибуток та оцінити. Таке трактування, на їхню думку, охоплює будь-які технологічні, управлінські та ринкові інновації, що приносять додатковий прибуток [9].

Інтелектуальний капітал (від лат. *intellectualis capitalis* розумовий) є одним із видів капіталу, який, маючи відповідні його ознаки, відрізняється характерними унікальними властивостями.

В економічній літературі зустрічаються пропозиції щодо включення в інтелектуальний капітал інтелектуальної власності, трактуючи її як загальнолюдські інтелектуальні надбання та новації, втілені в наукових, технічних і технологічних об'єктах та продуктах.

Одна частина інтелектуального капіталу представлена продуктами інтелектуальної праці, які можуть знаходитись у різних формах власності – державній, приватній, колективній. Отже, інтелектуальна власність проявляється у формі права на цю частину інтелектуального капіталу при його використанні в інноваційному процесі та процесі комерціалізації.

Інтелектуальна власність визначає право володіння продуктами інтелектуальної праці, тобто всіма видами об'єктів інтелектуальної діяльності. Відносини, що виникають у зв'язку зі створенням, правовою охороною та використанням об'єктів інтелектуальної праці, регулюються відповідними законами у сфері інтелектуальної власності.

У Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (1967 р.) визначається, що до такої належать права на наступні результати інтелектуальної праці:

- наукові відкриття;
- промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення;
- захист від недобросовісної конкуренції;
- літературні, художні та наукові твори;

- виконавча діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телепередачі;
- винаходи у сферах людської діяльності;
- усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах.

Отже, інтелектуальна власність надає право володіння продуктом, що створений інтелектом людини [10].

Об'єкти інтелектуальної праці за міжнародними стандартами поділяються на об'єкти промислової власності (промислові зразки, винаходи у сферах людської діяльності, товарні знаки, знаки обслуговування, ноу-хау, фірмові найменування тощо), які охороняються правом промислової власності, та інші (літературні, художні та наукові твори, виконавча діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телепередачі тощо), які охороняються авторським правом [Там же].

Інтелектуальна власність у сучасному розумінні розкривається як права на результати інтелектуальної діяльності, що включають взаємні права й обов'язки щодо створення інтелектуальних цінностей. Такий підхід має особливе значення для формування механізму комерціалізації та розподілу інтелектуальної ренти.

Аналіз комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в Україні показує, що більша частина вітчизняних наукових продуктів і не патентується. Часто одержані нові результати наукових досліджень публікуються у відкритій пресі або безоплатно передаються зарубіжним колегам, внаслідок чого інтелектуальна рента осідає за межами України. При цьому більшість із них створюється в наукових установах, що фінансуються з державного бюджету. Проте, якщо держава закріплює за собою права власності на всі інтелектуальні продукти, це створює підстави для стримування будь-якого бізнесу, що працює у сфері трансферу технологій. У цьому зв'язку необхідна є розробка науково-методологічного підходу до визначення право власника, закріплення прав на результати інтелектуальної праці та їх комерціалізацію.

У більшості країн спостерігається тенденція закріплення прав інтелектуальної власності на інтелектуальні продукти, що створюються за рахунок держави, безпосередньо за університетами й іншими неприбутковими науковими

організаціями. Наприклад, у США до початку 80-х рр. патенти на результати університетських досліджень, профінансованих державою, передавались уряду, в якого і не було спеціального механізму їх комерціалізації. Як наслідок, урядом ліцензувались лише 4 % з 28 тис. патентів, якими він володів. Після прийняття в 1980 р. закону Бея-Доула, що скасував державну монополію та стимулював передачу винаходів, більшість університетів-учасників великих науково-дослідних програмах, прийняли положення про патентну політику та відкрили спеціальні відділи комерціалізації інтелектуальної власності.

Відмовившись від власності, держава вивела університети на ринок реальних власників науково-технологічних результатів, стимулювала формування необхідних інфраструктур щодо правової охорони, передачі та комерціалізації технологій і тим самим забезпечила базові умови для взаємодії всіх учасників процесу розробки, охорони, передачі та використання технологій в економіці країни. Університетська система США стала' одним з основних джерел нових технологій і великим ліцензіатом.

У Росії влада погодилась передати права на результати наукових розробок, повністю чи частково профінансованих державою, виконавцям, що сприятиме зміні на краще інвестиційного клімату в сфері наукового трансферу.

Враховуючи зарубіжний досвід, у розподілі ренти від реалізації інтелектуальної власності можна виділити такі методологічні підходи, прийнятні для застосування в Україні:

- перший – відомства, що фінансують науку, встановлюють фіксовані норми розподілу ренти для державних науково-дослідних установ й університетів;
- другий – вищі організації розробляють т.зв. рамкові правила, а нижчестоящі самі визначають конкретні пропорції й суми платежів.

Країни, в яких нині відбувається реформування законодавства у сфері інтелектуальної власності, більше схиляються до другого підходу, оскільки організаціям потрібні певна автономія й гнучкість для того, щоб найбільш ефективно відповідати на запити промисловості та власних дослідників. Методологічний підхід до економічної оцінки інтелектуального капіталу як частини

національного багатства країни ґрунтується на розумінні його сутності з погляду сукупності накопичення знань та інтелектуальних продуктів.

Зростання продуктивних сил економічної системи визначається відповідними ресурсними пріоритетами розвитку. У доіндустріальному суспільстві пріоритет належав природним і трудовим ресурсам, в індустріальному – матеріальним і трудовим, в постіндустріальному – інтелектуальним людським та інформаційним ресурсам.

Технологічна революція, що відбувається в розвинених країнах світу, формує нові економічні системи, в яких знання та інформація стають головним джерелом розвитку продуктивних сил. Як уже зазначалося нематеріальні ресурси – ідеї, винаходи, інші інноваційні продукти, патенти, програмне забезпечення, товарні знаки тощо, які є товаром і використовуються для одержання високих прибутків і соціально-економічного зростання, становлять лише частину інтелектуального капіталу, що представлена продуктом, створеним інтелектом людини, який в економічних системах, що ґрунтуються на ринкових відносинах, продається і купується. У структурі інтелектуального капіталу друга його частина представлена людським капіталом.

Узагальнюючи проведені дослідження, під інтелектуальним людським капіталом ми розглядаємо унікальну розумову енергію, здатну на основі накопиченого знання, інформації, навичок, виробничого досвіду створювати інтелектуальні продукти – новітні цінності.

Спільними властивостями людського капіталу та інтелектуального людського капіталу є освіта, знання, уміння, виробничі й творчі здібності, професійна кваліфікація.

Специфічними особливостями інтелектуального людського капіталу є здатність до генерування нових ідей, створення інноваційного продукту, що забезпечує прогресивний розвиток різноманітних видів економічної діяльності та суспільства в цілому (здатність у процесі інтелектуальної праці одержувати завдяки унікальній творчій природі новітні результати становить якісний критерій відмінності інтелектуального людського капіталу). Друга важлива особливість

полягає в об'єктивно існуючій обмеженості його продукування.

Таким чином, логічно стверджувати, що категорія людський капітал за своєю природною сутністю є більш ємною, ніж поняття інтелектуальний людський капітал. Це є підґрунтям для методологічного виокремлення інтелектуального людського капіталу. Сутність категорії інтелектуальний капітал проявляється в єдності інтелектуального людського капіталу й створюваних на його основі інтелектуальних наукових продуктів і новітніх цінностей.

На національному рівні інтелектуальний капітал є найважливішим надбанням країни, її національним багатством.

Роль людського та інтелектуального капіталів у промислових видах економічної діяльності постійно зростає та поширюється не тільки на великі промислові підприємства, що виробляють наукоємну інноваційну продукцію, але і на малі підприємства, частка інноваційної продукції яких поки що досить незначна. В умовах процесу інтелектуалізації праці особливого значення набуває проблема збереження та примноження людського капіталу. Одним з головних чинників управління інноваційне орієнтованим підприємством стає підвищення рівня загальної та професійної освіти кадрів, посилення їх зацікавленості в розвитку та вдосконаленні виробництва, використання належних особистісних якостей працюючої людини – здатність швидко сприймати нову інформацію, цілеспрямованість, критичність мислення тощо. Для цього застосовуються різні форми підготовки та перепідготовки кадрів: програми стимулювання бізнес-лідерства, самоосвіта, вдосконалення навичок керівництва для спеціалістів різних ланок управління, курси підвищення кваліфікації та ін.

Інноваційний розвиток економіки будується на прямих та зворотних зв'язках між наукою, виробництвом і підготовкою кадрів. Інакше не може здійснюватись безперервний процес розробки високих технологій та просування нових видів промислової продукції на ринки. Внаслідок цього основним принципом удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів стає чітке узгодження із завданнями інноваційного промислового виробництва.

Зміни у кадровій базі щодо висококваліфікованих робітників, здатних

працювати на інноваційних напрямках промислового виробництва, повинні відбуватись відповідно до стратегій розвитку окремих видів економічної діяльності промисловості, пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на загальнодержавному та галузевому рівнях, стратегічних напрямів розвитку нових технологій на 2003 – 2013 рр., затверджених Верховною Радою України, які зокрема включають: машинобудування та приладобудування як основу високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; високоякісну металургію; нанотехнології, мікроелектроніку, інформаційні технології, телекомунікації; вдосконалення хімічних технологій; розвиток біотехнологій; високотехнологічний розвиток переробної промисловості; модернізацію електростанцій, нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології.

Здійснення державної промислової політики, спрямованої на активізацію нововведень, є пріоритетною складовою загальної стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки країни, що, у свою чергу, вимагає зміни якісних характеристик робочої сили, які обумовлюються рівнем освіти та кваліфікації. Саме тому в постіндустріальних країнах, зокрема США, сформовано своєрідний культ освіти, коли кращі студенти, аспіранти, викладачі сприймаються суспільством як інтелектуальне надбання нації, а фірми вкладають інвестиції у підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів, оскільки це сприяє більш швидкому освоєнню новітніх технологій. Тобто такі інвестиції в людину розглядаються фірмою як джерело підвищення конкурентоспроможності й одержання більш високого прибутку.

Одержання освіти та кваліфікації – це процес інвестування в інноваційний тип розвитку промисловості, що забезпечуватиме підвищення рівня прибутковості національних підприємств на довгострокову перспективу. Для цього необхідна гнучка чітко налагоджена система випереджаючої підготовки та перепідготовки кадрів, що є професіоналами у сфері інноваційної діяльності, спеціалістів високої кваліфікації, здатних до реалізації комплексних проектів, відтворення та розвитку на інноваційній основі вітчизняних підприємств.

Список використаних джерел

1. *Майбуров И.* Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России / И. Майбуров // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2004. – № 4. – С. 3–13.
2. *Иванов М. П.* Человеческий капитал и глобализация / М. П. Иванов // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2007. – № 3. – С. 24.
3. *Becker I. G.* Human Capital: Theoretical and empirical analysis with special reference to education / I. G. Becker. – [3-r ed.]. – University of Chicago Press, 1993. – 390 p.
4. *Грішнова О. А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, КОО, 2001. – 524 с.
5. *Петти У.* Экономические и статистические работы / У. Петти. – М., 1940. – 184 с.
6. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М., 1962. – 83 с.
7. *Schultz T.* Economic Value of Education / T. Schultz. – N.-Y., 1963. – P. 41–44.
8. *Becker I. G.* Investment in Human Capital / I. G. Becker // *The Journal of Political Economy.* – 1962. – P. 14–27.
9. *Добрынин А.* Человеческий капитал (методологические аспекты анализа) / А. Добрынин, С. Дятлов, С. Курганский. – СПб., 1999. – С. 200–208.
10. Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування (4.2). 2007-07-11. – Режим доступу : [http:// 64.233.183.104](http://64.233.183.104).

***Degtyar A. O.* Methodological approaches are to forming of intellectual capital for an innovative industrial economy.**

An innovative industrial economy is the complex, system phenomenon, which needs substantial changes not only in the sphere of technologies but also in skilled potential. It predetermines actuality development of new methodological approaches to forming of intellectual capital. Above all things it touches training of personnels for a modern industrial economy.

Key word: innovative industrial economy, intellectual capital, human capital, intellectual rent, capital of education.

***Дегтярь А. О.* Методологические подходы до формирования интеллектуального капитала для инновационной промышленной экономики.**

Инновационная промышленная экономика – это комплексное, системное явление, которое нуждается в существенных изменениях не только в сфере технологий, но и в кадровом потенциале. Это предопределяет актуальность разработке новых методологических подходов до формирования интеллектуального капитала. В первую очередь это касается подготовки кадров для современной промышленной экономики.

Ключевые слова: инновационная промышленная экономика, интеллектуальный капитал, человеческий капитал, интеллектуальная рента, капитал образования.